

Ei kahta ilman kolmatta – Muhammed-kriisistä, vielä kerran

Pasi Falk

Jälkikäteen on helppo sanoa, että Muhammed-pilapiirrosten julkaiseminen oli harkitsematon teko. Olisihan se pitänyt arvata mitä siitä seuraa, näinä aikoina. Mutta mitkä ovat tämän jälkiviisauden perusteet? Sekö, ettei pidä loukata islaminuskoisten tunteita, tekemällä kuvaa profeetasta, josta islamilaisten mukaan kuvaa ei saisi tehdä, ei varsinkaan pilapiirrosta, jossa Muhammed kantaa turbaanissaan pommia? Juuri tästä kuvasta – yksi tusinasta julkaistusta – on tullut koko konfliktin ja mediatapahtuman ikoni.

Kuvan tekemisen kielto ei ole kaikkia islamilaisia piirejä koskeva normi, mutta pilakuva on toki toinen juttu, varsinkin kun siinä profeetta yhdistetään pommiin. Tämä varmasti loukkaa niitä islaminuskoisia, joille kytkös on täysin asiaton, eli valtaosaa ns. tavallisista muslimeista. Mutta ilmeisesti se loukkaa myös niitä fundamentalistisia islamin nimissä toimivia piirejä, joiden mukaan 'vääräuskoisiin' kohdistuvalla väkivallalla on (pyhä?) oikeutuksensa ja joiden ansiosta Muhammedin ja pommin välinen assosiaatio on niin vahva kuin se on.

Jälkimmäinen seikka nostaa esiin pragmaattisemman perusteen jälkikäteiselle katumukselle: olisi pitänyt osata ennakoita julkaisemisen vaikutuksia siltä kannalta, miten fundamentalistit tulevat tätä hyödyntämään. Mediatapahtuma väkivaltaisine mellakoineen syntyi nimittäin melkoisella viiveellä, ja tähän viiveeseen paikantuu juuri ne tiedot välittävät ja muuntavat tahot, jotka saattoivat viestin perille tehokkaasti tunteisiin vetoavassa muodossa, suunnilleen näin: "meitä eli koko islamilaista maailmaa on loukattu verisesti, amerikkalaiset ja heidän liittolaisensa, koko länsimainen (rappio)sivilisaatio on häpäisyt profeettamme!" Tämä viesti vetoaa kaikkiin muslimeihin ja kanavoi myös muista – erityisesti kulttuurin sisäisistä – lähteistä juontuvat oikeutetun vihan tunteet ulkoiseen viholliseen. Toisissa olosuhteissa viha olisi voinut kohdistua myös profeetta & pommi kytköksen tuottaneisiin ääriislamilaisiin piireihin.

Tämän mekanismin olisi toki voinut ennakoitaa. Sen verran on pommeja räjäytetty ja lippuja poltettu jo ennen pilakuvia. Toisaalta, vaikka tietty tahdikkaus ja maltti niin eettisistä kuin

pragmaattisistakin syistä on paikallaan, ei sananvapauden kaventaminen tai itsensensuuri – kuten meillä Muhammed-kirjan kannen sensurointi – ole mikään ratkaisu. Se ei ole pelkästään hätävarjelun liioittelua vaan osoittaa myös tilanteen täydellistä ymmärtämättömyyttä.

Ongelmalliseksi tilanteen tekee se, että asetelmassa ei itse asiassa ole kyse yksioikoisesti kahden osapuolen välisestä suhteesta. Ensinnäkin, osapuolet eivät ole homogeenisia kollektiiveja, vaikka mediatapahtuma ne sellaisiksi näyttävätkin muuttavan. Pilakuvat julkaisee tietty jyllantilainen lehti, josta päätoimittaja kantaa vastuun. Loukkaukseksi määriteltynä teko nimeäisi päätoimittajan loukkaajaksi.

Entä kuka määrittelee teon loukkaukseksi? Tuskin päätoimittaja itse, joka on katsonut toimineensa normaalin länsimaisen sanan- ja lehdistövapauden periaatteiden mukaisesti. Tosin hän voi jälkikäteen esittää pahoittelunsa teon johdosta niille, jotka kokivat tullessaan loukatuksi siitä huolimatta, ettei tämä ehkä ollut hänen tarkoituksensa tai että tarkoitettun kriittisen viestin kohteena ei ollut Islam yleensä, vaan ne ääri-islamilaiset piirit, joiden sanat ja teot ovat tehneet profeetan ja pommin kytköksestä niin ilmeisen. Näistä piireistä rauhantahtoiset Islamin edustajat irtisanoutuvat, Islamin uskon nimissä. Ei siis ole olemassa yhtenäistä kollektiivista loukattua osapuolta eikä yhtenäistä kollektiivista loukkaajaa. Imaameista vain osa on samoilla linjoilla kuin Finsbury Parkin moskeijan (pyhä?) vihaa lietsova imaami Abu Mahza al-Masri. Moni maltillinen imaami on korostanut väkivaltaisten islamistien aktiivista osuutta kriisin synnyssä.

*

Entä miten kahden toimijan malli syntyi – tai synnytetttiin, sikäli kun sen synnyttämiseen tarkoituksellisesti pyrittiin? Tätä asetelmaa ei voida ymmärtää kahden osapuolen suhteena, koska se ei ole prosessin lähtökohta vaan tulos. Asetelmasta "lähettäjä lähettää loukkaavan viestin vastaanottajalle, joka loukkaantuu ja maksaa potut pottuina" puuttuu tuo kolmas toimija (ryhmä), joka tuotti viestin siihen muotoon, jossa se tarjottiin vastaanottajille, julkisen sanan, saarnojen ja julistusten muodossa. Vastaanottajat saavat viestin

verisestä loukkauksesta ilman tietoa tai käsitystä tapahtumasarjan alkuasetelmasta. Viesti sisältönä on vain loukkaus ja loukkaajan tunnistaminen: Tanska ja /tai tanskalaiset, osana ”länttä”. Ja näin rakentuu kahden toimijan malli, jolla on taipumus eskaloitua idän ja lännen sivilisaatioiden vastakkaisuuden ja yhteentörmäyksen mittakaavaan saakka, sellaisena kuin Huntington asetelman esitti jo kymmenisen vuotta sitten.

Kenen intressejä vastakkaisuuden kärjistämisen palvelee? Neutraalin tasapuolisesti on viitattu ääriryhmiin niin lännessä kuin idässä ja toki tälle tulkinnaalle on omat perusteensa. Samalla on kuitenkin huomattava, että asetelma ei ole symmetrinen: lännessä ääriryhmät ovat selvästi marginaalisempia kuin islamilaisessa maailmassa, jossa vastakkaisuuden korostaminen mobilisoi ihmismoja aivan toisessa mitassa.

Tämän eroavuuden syitä voi etsiä uskonnon erilaisesta yhteiskunnallisesta asemasta ja siihen liittyvästä kollektiivisuuden vs. yksilöllisyyden aste-erosta: islamilainen maailma on selvästi kollektiivisempi kuin yksilöllistynyt länsi. Niinpä uskontoon vetoavalle massojen mobilisoinnille on olennaisesti paremmat edellytykset islamin piirissä kuin sekularisoituneessa ja individualisoituneessa lännessä. Tätä kulttuurista eroavuutta ei voida kovinkaan helpolla tasata, ei esimerkiksi länsimaisen demokratian maahan-tuonnilla.

Entä anteeksipyyntö? Kuka pyytää anteeksi mitä ja keneltä? Kahden osapuolen asetelmassa asia on melko yksinkertainen. Jos loukkaaja on toiminut tarkoituksellisesti hän tuskin pyytää anteeksi. Jos jokin viesti tulkitaan tiettyssä kohderyhmässä loukkaukseksi vaikkei tekijä ole sitä sellaiseksi tarkoittanut tai on kohdentanut viestinsä toisin hän voi edelleenkin esittää pahoittelunsa sille ei-tarkoitettulle kohderyhmälle, joka on kokenut sen itseään koskevaksi ja loukkaavaksi. Tässä tapauksessa pahoitteluun pitäisi liittää selvitys väärinkäsityksen luonteesta sekä siitä, mihin kyseinen teko tai viesti oli kohdennettu ja miksi. Esimerkiksi näin: emme voi hyväksyä uskonnon nimissä toteutettavaa viattomiin ihmisiin kohdistuvaa väkivaltaa, josta syystä suhtaudumme erittäin kielteisesti niihin ääri-islamilaisiin piireihin, jotka oikeuttavat tällaisen väkivallan jumalaansa ja profeettaansa vedoten. Asetelma kuitenkin mutkistuu kun siihen lisätään tuo kolmas toimija, joka muokkaa viestin nimenomaan ’väärään osoitteeseen’ kohdentuvaksi. Ja kun tämä kolmas toimija – väkivaltaa kannattavat islamilaiset piirit – sattuu olemaan juuri se osoite, johon alkuperäinen viesti kohdis-

tui, hahmottuu tapahtuman kulku hyvinkin johdonmukaiseksi.

Asetelmaa mutkistaa edelleen kulttuurinen asymmetria eli kollektiivisuuden ja individuaalisuuden epäsuhta. Kolmannen toimijan olennaisella myötävaikutuksella syntynyt kollektiivinen reaktio mellakoineen ja lipun polttoineen (jonka todellisesta kollektiivisuuden asteesta oli tosin vaikea saada selkoa) kohdistuu samassa mitassa kollektiiviseksi miellettyyn vastapuoleen (länsimaat, Tanska, tanskalaiset), jota ei kollektiivina itse asiassa ole olemassa. Ei ole kollektiivista subjektia, joka loukkaa ja joka mahdollisesti myös pyytäisi anteeksi.

Tässä suhteessa Tanskan pääministerin linja on ollut johdonmukainen. Sananvapauden vastuullisuudesta, journalistien etiikasta ja hyvästä mausta voidaan toki tämän tapauksen yhteydessä keskustella yhtä hyvin kuin muulloinkin mutta tämä ei millään tavalla muuta sitä tosiasiaa, ettei kollektiivista vastapuolta ole olemassa. Kuka tahansa voi tietenkin osoittaa ymmärtämystä ja empatiaa niitä kohtaan jotka kokevat tulleen sa loukatuiksi mutta tätä ei pidä sekoittaa vastuun ottamiseen, ’syyllisyyden’ tunnustamisesta puhumattakaan. Se, että Suomen pääministeri pyytää anteeksi yksittäisen kansalaisen nettisivulla julkaistua pilakuvaa – eli pyytää anteeksi yksittäisen kansalaisen puolesta – on oire tämänkaltaisesta asioiden sekoittamisesta. Hyvää tarkoittavana eleenä – jota osaltaan siivittää terrorismin luoma ”islamofobia”, jonka myötäilystä Ayaan Hirsi Ali *Helsingin Sanomissa* (15.2.) julkaistussa artikkelissa perustellusti varoittaa – se vahvistaa nimenomaan sitä harhaanjohtavaa kuvaa kahden kollektiivisen subjektin suhteesta ja vastakkaisuudesta, jota tuo kolmas toimija pyrkii määrätietoisesti kärjistämään ja joka samalla kätkee sen oman aktiivisen roolin syntyneen asetelman tuottajana.

Niinpä kansallisen ja valtiollisen kollektiivisuuden nimissä esitetyn anteeksipyynnön vaikutus kääntyy helposti ’hyvän tarkoituksensa’ vastaiseksi: viestin vastaanottajille anteeksipyyntö merkitsee syyllisyyden tunnustamista kollektiivisessa mitassa oikeuttaen samalla loukatun osapuolen vihamielisen reaktion.

*

Ulkoministeri Tuomiojan kriisiä kommentoiva lehdistötiedote on piirun verran oikeammassa suunnassa sikäli, että se ei paheksu pelkästään uskonnollisten tunteitten loukkaamista vaan myös loukkaantuneiden väkivaltaista reaktiota.

Mutta olennaisin puuttuu myös Tuomiojan lausunnosta eli tuomitseva viittaus siihen järjestelmälliseen väkivaltaan joka oli jo olemassa ennen tätä tapahtumaa ja joka suoranaisesti tarjosi sille aiheen: pommin ja profeetan assosiaatio edelsi pilakuvaa. Niinpä Tuomiojakin tulee pönkittäneeksi mielikuvaa kahden osapuolen vastakkaisuudesta – tässä asetelmassa näkymättömiin jäävän kolmannen toimijan etujen mukaisesti.

Toinen kyseenalainen kohta Tuomiojan lausunnossa on vetoaminen yhteisiin uskonnollisiin juuriin, jotka velvoittavat toinen toisensa kunnioittamiseen ”Kirjan kansan” (People of the Book) keskuudessa, olipa kyse juutalaisista, kristityistä tai muslimeista. Tässä viitataan islamin alkuaikoihin, runsaan vuosituhannen päähän, jolloin islamilaisilla alueilla ainoastaan ”Kirjan kansa” (*ahl al-kitab*) – juutalaiset ja kristityt – eivät joutuneet pakkokäännätyksen (käännäy tai kuole) kohteeksi vaan saivat harjoittaa uskontoaan, tosin erityistä veronmaksua vastaan. Islamin levittäytyessä kohti itää ”Kirjan kansan” kategoriaan sisällytettiin myöhemmin myös zarathustralaiset ja hindut, mutta kaikki tämä on jo historiaa.

Vaikka Tuomiojan vetoamus on ymmärrettävä yritys purkaa vastakkainasettelua korostamalla (juurien) yhteisyyttä sen ongelmana on edelleenkin poissulkevuus, suhteessa niihin, jotka jäävät nimety ”Kirjan kansan” kolmikön ulkopuolelle – kuten esimerkiksi hindut, jotka ovat Intiassa äskettäin joutuneet muslimien pommiattentaattien kohteeksi. Ainoa eettisesti ja moraalisesti kestävä kanta on tuomita uskonnon nimissä tehdyt viatomiin kohdistuvat välivallan teot *yleensä*, ilman poissulkevuutta. Muuten viestin vastaanottaja saattaa tulkita lausuman liittolais-vetoomukseksi, joka jättää muut osapuolet ”rauhansopimuksen” ulkopuolelle.

Kirjoittaja on sosiologian professori, Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin tutkija.

Kirjoitus perustuu Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin 15.2. järjestämässä ”teach-in”-tilaisuudessa pidettyyn puheenvuoroon.